

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Topographie
af
Gjelsted og Rørup Sogne
ved
M.G. Krag

M.G. Krag (1794 – 1864)

Det er allerede hen ved et Decenium siden, at jeg, opmuntret ved H. K. H. Prindsgouverneuren vor nuværende allernaadigste Konges ønske begyndte at tænke på en topografisk Beskrivelse af disse Sogne og at eftersøge de Hjælpebidrag, som nemlig i historisk Henseende dertil maatte findes. Af Embedsarchivet var der, som følge af de Præstegaarden så ofte overgaaede ulykkelige Ildsvaader, intet Bidrag at erholde. Stamhuset Erholm og Søndergaardes Archiver, som Man velvillig aabnede mig, tilhører en nu sildigere Tid og afgiver egentlig kun Oplysninger angaaende Godsbestyrelsen. Private Samlinger, der kunde afbenyttes, findes ikke. Fra Wedellsborg, hvorunder Gjelsted Kirke med Tiender engang henhørte, kunne ei heller nogen Efterretning erholdes, endskjøndt Man ogsaa der viste mig alforekommende Assistance. Derimod blev Pastoratets gamle Matricul og Jordebog mig godhedsfuldt udlånte fra Bispe- og Amtstuearchiverne. Ligeledes erholdt jeg fra Hr. Etatsråd og Professor Wedel Simonsen til Elvedgaard efter hvis trykte Veiledning af 1829 dette Forsøg er udarbejdet, adskillige Vink og interessante Notitser i Særdeleshed om Soggenes ældre Historie. – Det kongelige Rentekammer havde den bevaagne Godhed at lade mig gratis tilstille en Liste over Pastoratets MatriculNummere. Alle By-Kortene udlåntes mig fra Erholms Skriverstue. Pastoratets Ungdomslærere og Andre understøttede mig med Indsamling af Sagn og Fortællinger om en svunden Tid. Overalt kom Man mig i møde med en Velvillie og Deltagelse, der omsider gjorde mig det muligt at kunne fuldføre hvad jeg havde begyndt i de Fritimer, der bleve tilovers fra Embedets alvorligere Sysler. For at give Arbejdet saamangen Fuldstændighed og Forskjønnelse som muligt har jeg ledsaget det med et Kort over samtlige Pastoratets Jordlodder forsynede med Tal, der angiver vedkommende Brugere, saavel som med Tegninger af en Deel her fundne Oldsager, adskillige gamle Meubler, begge Kirker, Hovedgaardene og Præstegaarden. Maatte det Hele, hvis Mangler jeg som uvant med saadanne Arbejder fuldelig erkjender, nogenlunde svare til dets Hensigt og blive mine Sognefolks saavel som Eftermænd i Embedet til Nytte og Glæde, maatte Forsøget ikkun anses som et Vidnesbyrd om Sønnens Kjærlighed til den Egn, hvor han omgivet af Forfædres ærværdige Minder blev kaldet til at røgte deres Gjerning, dele deres Haab, da skulle den Umage, som Udarbejdelsen har kostet mig, være rigelig belønnet.

Gjelsted Pstgd. i September 1846

M. G. Krag

[//Fol.1a]

Indhold

1ste Capitel	Sogdenes Navne	Fol. 2
2det -	Beliggenhed eller Situation	- 3
3die -	Grændser, Størrelse og Inddeling	- 3-5
4de -	Naturlig Beskaffenhed i Almindelighed	- 5-9
5te -	Naturlig Beskaffenhed i Særdeleshed	- 9-14
6te -	Bebyggelse af Mennesker eller Historie	- 14-76
7nde -	Beboernes Særegenheder	- 76-91
8nde -	Borgerlige Indretninger	- 91-112
9nde -	Overblik	- 112-114

[//Fol. 2a]

1ste Capitel

Sogdenes Navne

Benævnelsen Gjelsted og Rørup forekommer i Provst Ole Bangs Indberetning af 1572, i en Liste uden Tvivl fra Begyndelsen af det 17nde Aarhundrede over de til Lehnet Hindsgaul hørende Besiddelser, i Matriculeringsforretningen af 1688 og i Jordebogen af 1664 over Hindsgauls Amt skrevne paa samme Maade som de nu skrives. Dog findes undertiden i gamle Optegnelser Rørup istedet for Rørup. - Ved Sammenligning med det islandske Sprog synes Hovedsognets Navn Gjelsted at hentyde paa en Egn, der udmærker sig ved Bjergkløfter og Fordybninger (gil eller Gjöll) eller ved Geilen Lyngvæxt, der er mindre end den almindelige jydsk (givel og gyvel), af hvilke Gisninger den første ikke finder Medhold i Lokaliteten, da Overfladens Skikkelse vel er noget bakket, men aldeles uden Bjerge og Kløfter, den anden derimod kunde synes bestyrket derved, at en Mængde af ovennævnte Plante-Art voxer paa Høiderne omkring ved Lunge. Men med endnu større Rimelighed udledes maaskee Ordets

Etymologi af Gilde-Sted, et Sted, hvor de fra Middelalderen bekjendte Gildebrødre holdt deres Fællesmaaltider og Drikkelaug, en Formodning, der vinder i Sandsynlighed derved, at ved Sognets nordre Grændseskjel ligger en Vandmølle, der kaldes Gildebro-Mølle og hvis fleste Jorder høre under Gjeldsted skjøndt Bygningen ligger i Fjeldsted Sogn.

Annexets Navn Rørup, der forekommer til samme Tid og i de samme Documenter som Hovedsognets, kunde maaskee udledes af Rør (isl. reyr) og rup (istedetfor Torp); idetmindste er Sognet rigt paa betydelige Moser, der med Hensyn til deres Dybde har givet nogle Gaarde deres Navn og hvori der endnu hist og her voxe Rør.

[//Fol. 3a]

2det Capitel

Beliggenhed eller Situation

Gjelsted By og især Kirken er temmelig høit beliggende og Eggen hæver sig over det øvrige af Sognet, der imod Nord og Vest synker hen i en jævn Dal, men imod Øst og Syd hæver sig igjen og bliver bakkefuldt. Saaledes omspændes en Deel af Sognet af 2de Høiderygge, hvoraf den østlige gaaer Nord paa hen igjennem Fjelsted, Harndrup og Brenderup Sogne, den vestlige derimod bøjer sig ned imod Søkysten og følger denne imod vestlig Retning gennem Ørslev, Balslev, Udby og Gamborg Sogne. Rørup, der nærmer sig Wissenbjerg og Middellandet i Provindsen, er endnu højere beliggende end Gjelsted og frembyder en stor Deel sammenhængende og for detmeste temmelig steile Bakker undtagen i Sognets nordvestlige Egne, der sænker sig hen i en jævn Flade imod Gildebro-Mølle til og udgjør derfor det bedste Agerland. Seet fra Hovedlandevejen, som dels løber nær til, dels gennemskjærer Districtet, har dette en smuk Situation, idet Forgrunden er grupperet med Smaaskove, bag hvilke Eggen hæver sig opad til de Høider, hvor begge Kirkerne ligger. –

3die Capitel

Grændser, Størrelse og Inddeling

Udsnit af kort over Vestfyn, tegnet af J.P. Aaboe, 1845

Gjelsted Sogn er omgivet mod Nord af Eiby, Indslev og Fjelsted, mod Øst af Rørup, mod Syd af Kjerte og Tanderup, mod Vest af Ørslev og Balslev Sogne. Det er omtrent $\frac{2}{3}$ Miil langt fra Nord til Syd og $\frac{1}{2}$ Miil bredt fra Øst til Vest - en Størrelse og Udstrækning, det upaatviv [\[//Fol. 4a\]](#)leligt har faaet i de 3 sidste Aarhundreder; thi saalangt som de forhaandenværende Efterretninger gaae tilbage i Tiden, findes de samme Byer, ikkun med en noget forskjellig Skrivemaade, nævnte som endnu ere til og der er Intet forekommet mig der kunde hentyde paa

nogen Forandring heri. Sognet inddeles, om man saa vil i 5 By-Laug: Gjelsted, Taarup, Lunge, Kindstrup og Hønnerup med dertil hørende Udflyttere og Afbyggere. - Denne inddeling har dog, hvad sidstnævnte By angaar, uden Tvivl været noget anderledes, den Gang her laa et Herresæde; men de Efterretninger, det har været muligt herom at erholde, ere for usikre til at bestemme Noget med Nøiagtighed. Ikkun synes der at være Grund til at antage, at da Byen paa een Gaard nær er Selvejendom maa den være opstaaet derved at den gamle Herregaard Tid efter anden er bleven udparcelleret og bebygget, hvorom iøvrigt en nærmere Undersøgelse vil paa sit Sted blive anstillet. -

Rørup Sogn har mod Norden Fjelsted og Haarslev, mod Østen Wissenberg, mod Syden Skydebjerg og Kjerte og mod Vesten Gjelsted Sogne. Det er omtrent $\frac{1}{2}$ Miil i Længde og Bredde, men $\frac{3}{4}$ Miil fra Sydvest til Nordøst, hvorhen det strækker sig i en spids Vinkel til et Sted, der kaldes Paddesø. Her indtræffer det mærkelige Tilfælde, at 5 Sogne: Rørup, Fjelsted, Haarslev, Weflinge og Wissenberg støde saa nær sammen, at 5 Mænd staaende i hver sit Sogn kunne med Beqvemmelighed holde hinanden i Hænderne. At Sognets Størrelse og Udstrækning har i de sidste 3 Aarhundreder været som den nu er, er der ingen Grund til at paatvivle. Det inddeles i 3 Bylaug, Heckebølle, Etterup, hvorunder hører Dybmose og Mongaarde, og Aalsbo med de til ethvert Laug hørende Udflyttere og Afbyggere.

Desuden findes og her de 2nde Hovedgaarde: Erholm og Søndergaarde, der i communale Henseender tages sammen med Heckebølle. I Nærheden heraf har ligget en liden By kaldet Asserbo, som for 100 Aar siden er bleven afbrudt og nedtaget, da den Jorder inddrages under Søndergaarde Hovedgaard. Det er gjængse iblandt Almuen at bruge Benævnelsen: Op-og Ned-Sognet, fordi hiint, hvortil Etterup, Mongaarde og Dybmose henregnes, er meget højere beliggende end dette, der indbefatter [\[//Fol. 5a\]](#) Aalsbo med Kiilshøi Gaarden og andre Udflyttere.

Det er en Selvfølge, at den heranførte Laugs-Inddeling, der har sin Grund i Egnens Localitet og gamle Vedtægter, ikkun haver Betydning derved, at den benyttes i communale Forhold og Anliggender.

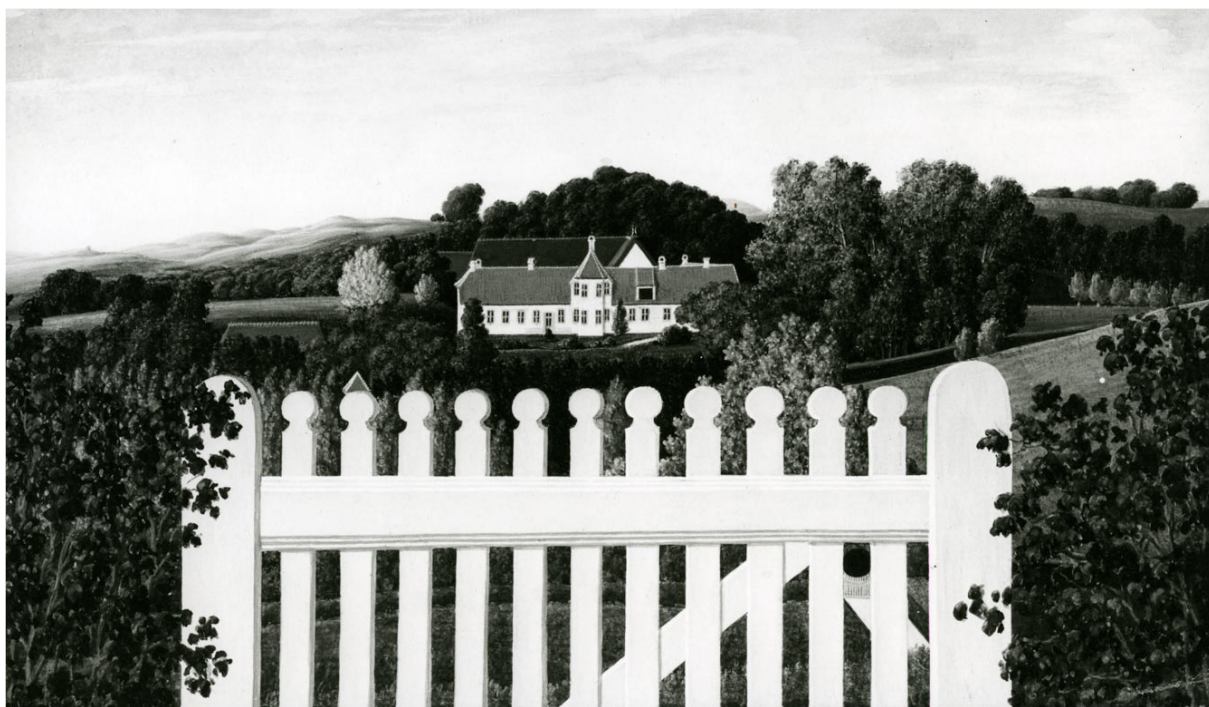
4de Capitel

Naturlig Beskaffenhed i Almindelighed

Mod Vest og Nord falder, som ovenfor meldt, Gjelsted Sogn hen i en jævn og frugtbar Slette, mod Øst vise sig derimod en Deel Høider, der dog igjen afløses af fladere Land indtil Grændsen af Rørup; men imod syd hæve sig de saakaldte Faurskov Banker, der egenlig begynde i Tanderup Sogn og strækker sig Syd paa gjennem Kjerte, Barløse, Turup, Søby, Flemløse, Haarby, Jordløse og Svanninge Sogne indtil i Nærheden af Faaborg. Forsaavidt de berører Gjelsted Sogn, kaldes de i Almindelighed Lunge Bjerger. Fra en af disse Høider har man Udsigt over Tanderup og Huusby Sogne indtil Lille Belt og fra en anden kaldet Voldbanken ved Holme sees endog Assens Kirkespiir, der i lige Linie er omtrent 2 Mile borte. Den rigeste og smukkeste Udsigt yder dog Gjelsted Bakken, hvorpaa Kirken ligger og hvorfra man tæller 8 Kirker (fra Kirkens Taarn endog 22 deels i Fyen deels i Jylland) samt oversees næsten hele Vends Herred indtil Baaring og Blances Høider og Hindsgauls Skove mod Nord og Nord-Vest, Kjærsgaards og Hølgegaards Skove mod Nord-Øst og Gamborg Fjord, Føns- og Tybrind Viig mod Vest. Nordvest hviler Øiet paa den skjønne Strækning som fra Kirkebakken sænker sig i nordvestlig Retning, og hvis Forgrund tilføier en prydet med de smukt beliggende Byer: Kindstrup og Hønnerup, tilvenstre med en Deel af Sognets Skovlodder medens den hele Egn, saalangt Øjet til denne Side kan naa, udmærker sig ved frugtbare Marker og megen Bebyggelse. Endnu fortjener at bemærkes den store Bakke ved Lunge, hvorfra Man overseer denne By med Skoven tilvenstre, de frodigt værende Markhegn og Gjelsted Kirke, Skole og Præstegaard i Baggrunden. - Af Kildevæld [\[//Fol. 6a\]](#) findes paa Gjelsted Bygrund: Skov-Kilden i Præstegaardens Kirkemark, Vielle-Kilde paa Annexgaardens Mark af samme Navn, der sandsynligviis er en fordærvet Udtale af Vælde-Kilde, Lunde-Kilde i Gaardmand Lars Hansens Mark; på Taarup Bygrund en Kilde i Sanders Mose i Gaardmand Jørgen Pedersens Lod, en Ditto i samme Mose i Gdmd. Lars Carlsens Lod og en Ditto i Gdmd. Lars Jørgensens Lod; paa Lunge Bygrund findes midt i Byen en meget riig Kilde, der kaldes Bøhmers Væld fordi, som Man mener, Bøhmerne skulde her under Svenske-Krigen have vandet deres Heste; paa Kindstrup Bygrund en Kilde, der kaldes Slusen, tæt ved Ellegaard, en Ditto i Engen Stærhalen, hvoraf stundom, efter Ejerens Sigende, opkoger Hasselnødder og andre Trædele, ligesom og Vældet sees at ryge om Vinteren, hvorimod det

skal være iskoldt om Sommeren. Som opryddet af denne mærkelige Kilde er nylig indleveret en Deel graa Jordklumper, der ved Berørelse falde sammen i Aske, Kindbenet af en Hund, en stor Tand sandsynlig af et Vildsvin, noget af en liden Fugleklo, nogle meget smaa Sneglehuse, samt en Deel Træstumper og Nøddeskaller. En Ditto i samme Mark Stærhalen – alle 3 Kilder paa Gdmd. Lars Pedersens Jorder, en Ditto i Brandten, en Ditto paa Tynebjerg, en Ditto paa Holmsbjerg, en Ditto i Hulevaen og en Ditto paa Bjørnsholm alle under Gdmd. Jens Jensens Ejendom, en Ditto paa benævnte Bjørnsholm, en Ditto paa Holmen, en Ditto i Ballemosedam - alle tilhørende Gdmd. Peder Jørgensen, Westerballe, en Ditto Sjøkilde (Søkilde?) kaldet paa Gdmd. Rasmus Jensens Jord, en Ditto paa Kindsbanke tilhørende Boelsmand Jens Jørgensen, en Ditto i Kohauge-Mosen tilhørende Husmand Lars Knudsen, en Ditto paa Sandbjerg under Gaardmand Hans Larsens Ejendom og en Ditto i gammel Lod paa Gdmd. Gorm Pedersens Fæstegrund; paa Hønnerup Bygrund findes en Kilde paa Kiilsager, en Ditto paa Hesleagre, en Ditto paa Kilde-Engen, en Ditto paa Østerholmsagre, hvilke 2 sidste aldrig fryser og hører disse 4 under Gdmd. Jørgen Sørensens Ejendom, en Ditto paa Komalet på Hønnerup Højgaards Grund, en Ditto - Sølevad kaldet paa Gdmd. Jens Niensens Mark, en Ditto i Gdmd. Hans Niensens Lod, der afgiver en saadan Vandmasse til Ulfs Bæk, at denne aldrig løber tør i Hønnerup By og endelig 2de Ditto tæt udenfor Indkiørselsporten til Gaarden Tryden - i Alt 32 Væld med rigelig, klar og sund Vandmasse. Egentlige Aær findes her ikke, men vel adskillige Bække. Således den som udspringer i Gjelsted Mose, løbende forbi Holme og Lunge, derpaa gjennem Ørslev Sogn forbi Gammeldams og Hybeks Møller, som drives ved samme, og falder ud i Bugten ved Tybrind. Ulfs Bæk, der begynder i Aalsbo og Taarup Moser, løber igjennem Hønnerup By og forener sig derpaa med Aen ved Gremmelykke, Kindstrup Bæk, der kommer fra Kindstrup og Gjeldsted Skove, løber forbi Kindstrup, hvor den afgiver Vanding saavel til Kreaturer som til at sætte over en Deel Enge og gaaer derpaa gjennem [//Fol. 7a] Kindstrup Mose ligeledes til Aen ved Gremmelykke. – Engstrækningerne ved Taarup, Kindstrup og Hønnerup ere temmelig betydelige og flere iblandt dem indeholde fortrinlig Tørve-Materie. - De bedste Moser høre til Byerne Gjelsted, Lunge, Kindstrup og Hønnerup; dog har Taarup ogsaa en vel god Mose beliggende ved Aalsbo og kaldet Dammen, af en Mølle med dens Dam, som i ældre Tider har ligget der. Af den samtlige Mosestrækning, der udgjør over 150 Td. Land, erholdes i Almindelighed Tørv af god Bonitet og i Overflødighed, især efter den Tid, for omtrent 20 Aar siden, Man har begyndt at lægge den i Traadser. Vesten om Sognet løber en Skovstrimmel, der hører til Byerne Gjelsted, Lunge og Kindstrup og udgjør omtrent

100 Td. Land, hvoraf dog henimod 1/3 Deel er pletviis forvandlet til Pløieland. I disse Skove findes Hassel, Hvidtorn, Asp, El, Skovæbletræ, Hvid, Bæver-Ask, samt i nogle Lodder en Deel unge Ege, der, forsaavidt de ikke ere kallede, kan benyttes til Gavntræ og Bygningstømmer. Det fornødne haves til Gjerdsel og Baand, men Vogn- og Bødkertræ maa i Almindelighed kjøbes. Ved Taarup og Hønnerup findes ogsaa lidt Skov, men som er egentlig ikkun Krat og smaa Ellepartier, der ere for ubetydelige til her videre at omtales.

*Erholm. Gouache af Niels Ringe (?). Nationalmuseet.
Gelsted og Rørup kirker var ejet af Erholm, der var dybt involveret i alle sager i sognene.*

Rørup Sogn er meget bakket og Egnen især den nordlige smukt situeret med Skov og Agerland, der afvexle med hinanden. Til de højeste Steder hører Branners-Banken ved Aalsbo, hvor der under den sidste Krig var opført en Telegraph, Nylykke-Banken ved Etterup, hvorfra man kan tælle henved 20 Kirker omkring i den nordlige Deel af Landet, og Spiirmarks-Banken ved Erholm, hvorpaa staaer et Taarn og et Plankeværk, der, set i Frastand, afbilder meget skuffende Rørup Kirke. Denne Bygning, der kaldes Trøstesløs Kirke, er opført af Conferenceraad Simonsen til Erholm, efter nogles Beretning paa een Nat i Anledning af et Væddemaal imellem ham og en Gjæst der paa Gaarden, efter Andres, paa Forvalterens Foranstaltning for at overraske og glæde den religiøse Kirke-Ejer. Taarnet er indvendig forsynet med Bænke, det Hele vedligeholdes endnu med Træværk og Malning og Stedet yder en herlig Udsigt over Erholm og Søndergaarde med Haver, Marker og Skove; man ser og

Grøftebjerg, en Deel Kirker i Omegn, ja, i klart Veir Stranden ved Tybrind. Sjælden gjæster nogen Fremmed det venlige Erholm uden tillige at besøge denne Høide, der ved en Vei af omtrent 100 Alen Længde er sat i Forbindelse med Haven. – Heller ikke dette Sogn fattes Kildevæld f.Ex. paa Aalsbo Grund: Bredekilde i Gmd. Lars Pedersens Lod, paa Etterup Grund et Væld i Gmd. Jokum [//Fol. 8a] Nielsens Lod, paa Hækkebølle Grund Tudsemose Væld paa Gmd. Anders Gormsens Lod, et Væld i Saltemose paa Gmd. Anders Pedersens Lod og paa Erholms Grund Thekilden i Mellemmarks Fredskov og Krebsedammen i Østerskovmarken i Alt 6 Væld foruden mange flere af mindre Betydenhed, der afgive reent, godt og overflødigt Vand. - Af Vandløb i dette Sogn fortjener af nævnes Aalsbo Bæk, der udspringer fra en Kilde nordvest for Byen, løber derigjennem baade Sommer og Vinter, giver Gildebrog-Mølle dens meste Vand, og falder derpaa i Aaen ved Gremmerlykke; en anden Bæk udspringer fra en Mose i Vædele-Gaardens Skovlod, og gaaer forbi Gribsvad gennem Næverkjær til Skydebjerg Mølle; Bremmerod Bæk kommer fra Hækkebølle, gaar igjennem Grønnemose til Billesbølle og derfra til Harndrup Mølle; endelig Bækken ved Gamborg, der udspringer i Søndergaarde Hovmark, danner Sogneskjel mellem Rørup og Kjerte og falder i Kjerte Aa. Ved Hovedgaardene findes adskillige Damme, hvorom siden. Sognet har gode Enge og betydelig Høavl, der dog kunde meget forøges ved en hensigtsmæssig Anvendelse af Vandet og Gravning. Foruden de Engstykker, der findes omspredte i de enkelte Lodder, anføres ved Aalsbo gamle Tørvegrave, ved Etterup, Balebo, Harpedam, Stinesdam og gamle Tørvemose, ved Ornehøj, Blankenborgmose, Grønnemose og Brunemose, ved Hækkebølle, Saltemose og Storeland, ved Erholm, Næverkjær en betydelig Strækning af omtrent 130 Td. Land, hvor Tørven kan skjæres i en Dybde af hen ved 20 Alen. – At man i disse Moser og Enge, der tilsammen udgjøre over 200 Td. Land, har Tid efter anden fundet saavel store Hjorte-Gevihrer og Ben af andre Dyr som og Træstammer af Birk, El og Eg, de sidste i betydelige Dimensioner tyder i Forbindelse med Situationen hen paa, at Egnen saavel her som i Hovedsognet har i ældre Tider været overgroet med vidtløftige Skove. Endnu findes skønne Strækninger Overskov til Hovedgaardene Erholm og Søndergaarde, der i Vinteren 1843/44 blev opmaalt af en af det Kongelige Rentekammer dertil beskikket Forstcandidat og indtage et Areal af 485 Td. Land, nemlig Hegnet 56, Hækkebølle Østerskov 78, Erholm Østerskov 117, Harnbjerg 19, Parisskoven 11. Søndergaarde Skov 147 og Brændholt 57 Td. Land, hvilken sidste er beliggende i Orte Sogn. Af det hele Areal er omtrent 3/5 Bøg, 1/24 Eg, 1/24 Naaetræer og 1/8 bløde Løvtræer; Resten er Engbund, Mosejord og Agerland, som Tid efter

anden bliver opdyrket og beplantet. Bøgetræerne, der udgjør det største Areal, ere fra 1 til 120 Aar gamle. Middeltallet fra 40 til 80 Aar, Egen fra 1 til 140 Aar, Naaetræerne fra 1 til 30 Aar og de bløde Løvtræer fra 1 til 20 Aar. Over det hele Areal er optaget et Kort, som viser Situation, Klasseinddeling og den forstmæssige Behandling, og en dertil knyttet Taxation og Beskrivelse oplyser Skovens Tilstand og Værdi: Af [\[//Fol. 9a\]](#) mindre Skove nævnes den ved Vædele-Gaarden 6, ved Dybmose 2 og ved Ornehøj 8 Td. Land. Underskov er Etterup og Mongaarde Enghaver, Dybmose Sommerlykke, Aalsbo og Hækkebølle Skovhaver, der alle afgiver Baandkjeppe, Gjerdsel og god Plantning. Egnens høje Beliggenhed, det i Almindelighed særdeles gode og overflødige Vand og den stedse stigende Landcultur bidrage til at gjøre Klimaet sundere her end i de lavere Egne herimod Søkysten, hvor idetmindste enkelte Sygdomme forekommer hyppigere iblandt Beboerne.

5te Capitel

Naturlig Beskaffenhed i Særdeleshed

Ligesom Overfladen har ved Skovenes Oprydning, Mosers og Uførs Udtørring, Markhegns Opplantning og Smaabakkers Udjævning gennem Aarhundreder modtaget en aldeles forandret Skikkelse, saaledes er og Jordskorpen i mange Henseender bleven uddannet, forbedret og gjort beqvem til at frembringe nyttige og den menneskelige Flid lønnende Produkter. I sig selv er Jordbunden ikke steenrig undtagen i de saakaldte Lunge Banker, hvor der aarlig opløjes en Mængde Rald eller Smaasteen af Kamp og Flint, men som af Beboerne samles sammen i Dynger for siden at anvendes til Fyldning paa Veje og Byggepladser samt i Vandsteder. Ikkun hist og her i Rørup Sogn, f.Ex. paa Mongaarde, Hækkebølle og Hovedgaardenes Marker, har Man fundet større Steen tjenlige til Grundsteen, Ledpæle ja endog Vandtrug. Paa første Sted har 1 Mand opgravet og anvendt 500 Læs, paa andet slag men af een Sten 16 Ledpæle, og paa tredje er sat en Deel Steenhegn. Jordarterne eer meget forskellige. Saaledes findes man ved Byen Gjelsted Leer- og Sandmuld med Underlag af Leer og Sand, ved Taarup Sandmuld med et Underlag af Sand og Gruus ved Lunge Gruusjord især i Bankerne, dog ogsaa bedre Grund paa de til Byen hørende jævne Strækninger, ved

Kindstrup god Muldjord, paa nogle Steder leret sid og i vaade Somre vanskelig at behandle, ved Hønnerup stærk Lerjord, ved Aalsbo baade let Sandjord og Lermuld, ved Etterup deels Grusjord blandet med Smaasteen, deels Sandmuld, ved Hækkebølle Sand- og Lermuld, ved Erholm fordetmeste Sand- og Gruusmuld, ved Søndergaarde baade Sand- og Lermuld.. – Paa de fleste Steder haves Sand eller Lermergel i en Dybde af ½ til 2 Alen. Denne Mergel falder stundom rustfarvet og paa lerede Jorder blandet med en Deel Steen især Flint samt en betydelig Deel Kalk, der endog viser sig i Steenklumper af 2-3 Punds Vægt. I Moser ved Aarup [//Fol. 10a]i Gjelsted og Cronborg–Stedet i Rørup Sogn har man i en Dybde af ½ Alen opdaget en haard Masse eller en Slags Ahl af rødbrun Farve og jernholdig Materie. Ved at gjennembryde denne Masse, der var omtrent 1 1/2 Qvarters Tykkelse er man stødt paa Sand- og Grusbund. I en Dybde paa 1-3 Alen findes på Bakkerne ved Gjelsted, Taarup, Lunge saavel som ved Gaarden Hønneruplund og Ormehøj ret godt Grussand. Men af mange Beboere hentes dette ved Strandkysterne i Ørslev og Føns Sogne. – Skovene indeholder de her i Provindsen sædvanlige Træsarter: Bøg, Eg, Hassel, El, Ask, Hvid, Bæver-Ask, Hvid-Torn, Hundebær, Hække-Træ m.fl., der alle voxer ret frodig og afgive megen Nytte for Beboerne forsaavidt Skovlodden er dem tildeelte. Ikkun bemærkes, at Egetræet i Gjelsted Sogns Smaaskove sætter forholdsvis mere Hvideeg end det i Rørup Sogns større Skove, sandsynligviis fordi Jordbunden hist er mindre passende for denne Træsart end her, hvor derimod Hassel og Hvidtorn ikke trives saa godt. En anden Egenskab ved Egetræet i Gjelsted Sogn er den saakaldte Kalsprække, der viser sig ved en glat og ophøiet Stribe paa Barken og tiltager med Træets Væxt og Alder i den Grad, at fældede Træer af henved 1 Alen i Kvadrat, ikke kunde udbringes til mere end 4 a 6 Stk. Tømmer paa 5 og 7 Tommer. Resten faldt af under Saugningen i forskelligt formede Stykker, der ikke kunde bruges til andet end Bødkertræ eller endog kun til Brændsel. Uagtet der vist nok i ældre Tider har været betydelige Egeskove i Gjelsted Sogn, synes Jordbunden dog, ifølge det Ovenanførte, ikke at opmuntre Beboerne til fortrinlig at lægge Vind paa Opfredningen af denne Træsart. I Rørup derimod er saavel Eg som Bøg af fortræffelig Bonitet, og afgiver saa godt et Materiale, som Man i Almindelighed kan ønske sig. – Vandrer vi fra Skovene ud paa de aabne Marker, møder Øiet en saa stor Mængde Planter, at en specifik Fortegnelse over samme langt fra vilde kunne faa Plads i dette Arbeide, ligesom Forfatteren heller ikke er i Besiddelse af den dertil fornødne botaniske Indsigt.

Ikkuns ville de almindeligste, for Fuldstændigheds Skyld, her blive anførte:

I Engene findes:

Archis Moria	-	Almindelig Kukkerurt.
Archis Masiula	-	Tyndaxet K.
Archis Maculata	-	Plettet K.
Ranunculus hecateratus	-	Ligner Ranuncel.
Saxifrage granulata	-	Kornet Steenbræk.
Carduus adrantoides	-	Laadstillet Tidsel.
Lychnis flos cuculi	-	Pragtstjerne.
Anyhohplenium alternofolium	-	Malturt. [//Fol.11a]
Ranunculus ficaria	-	Hjertebladet Ranunkel.
R. polyanthemos	-	Mangebladet R.
R. aquatilis	-	Vand R.
Caltha palustris	-	Almindelig Kabbeleje.
Lenticula p.	-	Andemad.

På Mosegrund:

Menyanthis trifoliata	-	Kløverbladet Bukkeblad.
Geum rivale	-	Eng Nellikerod.
Eriophorun polyflacion	-	Ageruld.
E. vaginatum	-	Skedebladet Kjøruld.

På Steder, hvor Skovpartier og aabne Marker afvexle med hinanden:

Anemonis nemorosa	-	Skov-Anemone.
Oxalis acetosella	-	Skovsyre.
Convallaria multiflora	-	Rundstænglet Kørvel.
C. bifolia	-	Tvebladet K.

Rumex nemolapalum	-	Skovskreppe.
Ornithogalum lictaum	-	Guul Fuglemelk.
O. minimum	-	Liden F.
Pulmonaria officinalis	-	Lungeurt.
Rumex crispus	-	Kruset Skreppe.

Paa Agerland:

Anthirinium elatina	-	Torskeflab.
A. orontium	-	Torskeflab.
Lychnis ativicu	-	Lodden Pragststjerne.
Pimpinella saxifraga	-	Almindelig P.
Thlaspi arvense	-	Agerhyrde Taske.
T. campestre	-	Markhyrde T.
T. curso pastoris	-	Almindelig Hyrdetaske.
Draba verna	-	Vaargjæslingeblomst.
Geranium cicutarium	-	Femhannet Storkenæb.
Hyoscyamus v paraveris	-	Bulmeurt.
Belladonna v stramonium	-	Natskygge.
Verbascum tapfium	-	Kongelys.
Leontodon taraxacum	-	Løvetand.
Chelidonium majus	-	Almindelig Svaleurt. [//Fol. 12a]
Aquilegia vulgaris	-	Akkeleje.
Fumaria officinalis	-	Læge-Jordrøg.
Veronica	-	Læge Ærenpris.
V. serpyllifolia	-	Glat Ærenpris.
V. lamædryx	-	Korskjægget Ærenpris.
V. agrestis	-	Ager Æ.
V. arvensis	-	Mark Æ.
Trifolium officinalis	-	Meloden Kløver.
T. repens	-	Hvide K.

T. pratense	-	Rød K.
T. flavium	-	Gul K.
T. arvense	-	Hare K.
Senecio vulgaris	-	Almindelig Brandbæger.
S. vieosa	-	Klæbrig B.
Potentilla anserina	-	Fjerbladet Potentil.
P. argentia	-	Sølv P.
P. verna	-	Vaar P.
Primulaneris officinalis	-	Læge Kodriver.
P. elatior	-	Høistænglet K.
P. acculis	-	Rødstilket K.
Anthemis arvensis	-	Almindelig Gaaseurt.
Matricaria camomille	-	Kamilleblomst.
Hypericum qvadrangulare	-	Firkantet Perikon.
H. perforatum	-	Prikbladet P.
Foruden en Mængde Græsarter.		

Paa høje og sandede Steder:

Lotus corniculate	-	Guul Kjellingetand.
Sedium acre	-	Bitter Stenurt.
Ghnaphalium arenarium	-	Guul Evighedsblomst.
G. atrocum	-	Liden E.
Thymia vulgaris	-	Vild Tjymian.

Det fremgaaer af denne Fortegnelse, at her findes ikke faa officinelle Planter, som det kunde være nyttigt for Beboerne at indsamle deels til eget Brug, deels til Salg paa Apotheket. - Fra Marken vende vi os til dens Beboere, saavel de tamme som de vilde, om hvilke der dog kun er lidet at sige, da de samtlige ere fælleds for hele Provind[//Fol. 13a]sen, og almindelig bekjendte. – Hesten, hvoraf Tillægget er temmelig betydeligt, holder i Almindelighed fra 9 Qvarter 4 Tom. til 10 Qvarter 1 a 2 Tom. i Høide, men kunde være bedre bygget, fastere af Been og Bove, og i det hele taget ædlere af Skabning, dersom der anvendtes mere Omhu paa

deres Pleje saavelsom og paa at erholde gode Tillægsdyr. Den er af Natur temmelig udholden, vel skikket til al Slags Arbejde og Tjeneste, og behøver just ikke meget Korn for at leve i ret god Stand, saa at det er afgjort, at Egnen er meget passende til Hesteavl. Prisen er fra 70 til 120 Rigsdaler i Forhold til Dyrenes Godhed, Farve og Størrelse. Koen er ligeledes af Middel-Størrelse, kan give fra 6-9 Kander Melk daglig om Sommeren og veje, naar den er senet fra Midsommer og givet et Parts Korn paa Stald, omtrent 25 Lispund. Farven er blandet, dog yndes den mørkerøde meest og ansees for at være anbefalende i Handelen. Ved Hønnerup, Hønneruplund og Gribsvad haves de største og smukkeste Køer, der i Lødetiden betales med 40-50 Rigsdaler for Stykket. Rasen er her af den sønderjydske, hvoraf Kalve stundom erholdes, naar Drifterne passere Hovedlandevejen og bede i Gribsvad. Paa Erholm har været holdt en Tyr af [..?..] Rase, men uden at man dog har sparet deraf nogen egentlig Fremgang og Forbedring i Besætningen. Unægtelig behandles Køerne med mere Omhu end før har været Tilfældet; ere og af ret god Natur; men de vilde dog blive langt bedre, kraftigere og mere indbringende, dersom de ikke holdtes saa længe ude om Efteraaret, Græsning og Foder ikke var saa magert, Staldene ikke saa dårligt indrettede og især dersom Man ikke var saa ligegyldig i Hensyn til Anskaffelse af bedre Tillægsdyr. – Faaret er det her i Provindsen almindelige, dog maaskee noget større og rigere paa Uld end paa andre Steder, fordi Egnen til dels falder høi og bakket, og derfor vel skikket til Næring for dette Kreatur. Det kan give 4 Pund Uld aarlig og veje: en Bede 3 og et Lam 2 Lispund i Slagtetiden om Efteraaret. Man har forsøgt Indblanding af den engelske [..?..] Rase, og det ikke uden Held idet en Vædder tillagt ved Krydsning af denne Rase har givet næsten 7 Pund Uld i hans andet Aar og kunnet veje 5 Lispund Kjød. Dog er det et Spørgsmaal om ikke den oprindelige danske Rase, forsaavidt samme kunde faaes og ved Stamschefrier vedligeholdes, vilde være den gavnligste for Bonden i Almindelighed, da dens Røgt er simplere og mindre kostbar. Egnen passer sig godt for dens Natur, og Erfaring har vist at den giver et fordelagtigt Udbytte. Svinet, der ligeledes er af det almindelige Slags, kan veje fra 15-20 Lispund i feed Tilstand, har man søgt at forædle ved Indførsel af det saakaldte engelske Sviin, der er lavbenet, tyndhaaret, finere af Hud og rigere paa Flæsk uden dog at være graadigere eller behøve kostbarere Næring end det almindelige Danske. Alligevel synes dog dette at vilde blive foretrukket, da det kan blive større og naar det fedes omhyggeligt, give en betydeligere Vægt. Blandt Fjerkræet, der holdes næsten ved enhver endog nok saa liden Bolig, findes ingen besynderlige eller fremmede Arter. Af Vildt haves kun lidt, da Skovene ere blevne saa tynde og [//Fol.14a] der ere Mange der have Lyst til

den forbudne Frugt. Et enkelt Daadyr kommer ret stundom herind fra de omliggende Godser, men det bliver strax forjaget eller fældet. Ogsaa Harer ere sjældne især i Gjelsted Sogn; derimod blive Rævene i enkelte Aar så talrige og nærgaaende, at de endog tæt ved Byerne anrette Nedlag iblandt Bøndernes Gaaseflokke. I Skove og Bakker findes stundom Grævlinger, der endog gjør sig Leje i Rugmarkerne og bliver da ødelagt i Høstens Tid. – Pindsvinet, hvis Kjød skal give en nærende og for mange velsmagende Spise, forekommer ofte og har sædvanlig sit Ophold i tætte Markhegn, hvor det ved Solens Nedgang giver en underlig Lyd fra sig, der ligner et Svins Grynten, men som Man sjælden faar at høre. - Væsel og Maar, der forhen var til stor Besværighed og udbredte megen Ødelæggelse i Due- og Hønsehuse, ere nu saa at sige udryddede. – Vildænder holde hist og her til paa sumpige Steder, men bedre er Jagten på Snepper, Brokfugle og Agerhøns om Efteraaret. Af Fisk havest Gjedder i Moserne, Karudser og Aborner i Fiskedamme ved Hovedgaardene. Karper og Suder, forskrevne fra Sønderby Sø, har jeg forsøgt at holde i Mergelgrave og andre Damme, men uden synderligt Held især hvad førstnævnte Sort angaar. En Plage for Fiskeriet her er Odderen, der i Sommeren 1833 ødelagde Karudserne i en Dam tæt udenfor Præstegaardens Have. - En stor Deel Fisk ødelægges og i strænge Vinterer naar Dammene bundfryse. Da her i Pastoratet findes baade Over- og Under Skove af temmelig betydelig Udstrækning, en Deel levende Hegn, Moser, Kilder og Bække, kan det ikke være Tvivl underkastet, at Eggen er skikket for en god Vildtstand og at denne heller ikke vilde udeblive, naar Man i den Henseende anvendte mere Skaansel, Omhyggelighed og Fredhold end der hidtil har været Tilfældet.